

بررسی تأثیرات اعتیادهای دیجیتال در فضای مجازی بر امنیت ملی در حوزه فرهنگی، ارائه راهکارهایی جهت خنثی سازی

وحید فتوح آبادی (و مجتبی صادقیان)^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۲/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۰/۰۷

چکیده

فضای مجازی، مانند شمشیری دو لبه، از یک سو ساختارهای فرهنگی، اجتماعی و امنیتی ملت‌ها را با تهدید متوجه ساخته و از سوی دیگر، فرصت‌های ارزشمندی را برای معرفی قابلیت‌های جوامع فراهم ساخته است. با این فرض و گمان، پژوهش حاضر در پی شناخت تأثیرات اعتیادهای دیجیتال در فضای مجازی بر امنیت ملی کشور است. برنامه‌ریزی در حوزه فرهنگ استفاده از دنیای مجازی باید به صورت جدی مطالعه و برنامه‌های لازم طراحی و تدوین شود. تحقیق حاضر با روش توصیفی - تحلیلی بر پایه مطالعه کتابخانه‌ای (فیش‌برداری) و پیمایش (پرسشنامه) انجام شده است. پرسشنامه طراحی شده در ابتدا به بررسی میزان اعتیاد به اینترنت کاربران می‌پردازد سپس در بخشی جداگانه تأثیرات آن بر امنیت ملی و همچنین راهکارهای فرهنگی مقابله با آن را بررسی شود. جامعه آماری انتخابی، شامل دانشجویان، اساتید و کارکنان دانشگاه تهران به تعداد ۱۹۲ نفر است. انتخاب جامعه آماری به صورت تصادفی در دانشکده‌های علوم انسانی، فنی مهندسی، علوم پایه و همچنین دانشکده پزشکی بوده است. اعضا جامعه آقایان و خانم‌هایی با سطح تحصیلات و سن مختلف بوده‌اند. پس از تجزیه و تحلیل داده‌های آماری و مطالعات کتابخانه‌ای، راهکارهایی اغلب در حوزه فرهنگی جهت خنثی‌سازی مضرات اعتیاد به فضای مجازی در امنیت ملی جمهوری اسلامی ارائه گردیده است. از مهمترین آن‌ها می‌توان به برخورد قاطع و سریع با هنجارشکنان در فضای مجازی و همچنین تقویت شبکه‌های اجتماعی منطبق بر فرهنگ ایرانی اسلامی اشاره کرد.

کلمات کلیدی: آسیب‌شناسی، اعتیادهای دیجیتال، امنیت ملی، فرهنگ‌سازی، فضای مجازی

^۱ پژوهشگر حوزه سایبر

^۲ کارشناسی ارشد، فناوری اطلاعات، دانشگاه تهران و نویسنده مسئول، نشانی الکترونیکی: m.sadeghian1991@ut.ac.ir

مقدمه

استفاده از فناوری‌های نوین، یکی از جلوه‌های آشکار دنیای پیش روست. اینترنت به‌عنوان یکی از ابعاد نوپای این فن‌آوری‌های جدید جهان معاصر، نقش به‌سزایی در تغییر و تحول زندگی افراد جامعه دارد (فرشباف، ۱۳۸۸). در یک نگاه کلی بدون در نظر گرفتن جزئیات، می‌توان اینترنت را ماتریس پیچیده‌ای از شبکه‌ها در نظر گرفت. این ابزار در اواخر دهه ۱۹۶۰ میلادی با انگیزه همکاری و دسترسی چندسویه به منابع و مهارت‌های محاسباتی و امکان تعامل میان رشته‌ای علوم و مهندسی ایجاد گردید و از اواسط دهه‌ی ۹۰ میلادی به صورت شبکه‌ای همگانی و جهان شمول درآمد (سپهریان و جوکار، ۱۳۹۱). اینترنت توانست با ورود خود به اجتماع بشری، به سرعت به یکی از ابزارهای لازم زندگی تبدیل شود. تا بدان‌جا که حذف آن از امور روزمره‌ی زندگی امری اجتناب‌ناپذیر به‌نظر می‌رسد.

پیدایش شکل نوین ارتباط در شبکه‌های بزرگ کامپیوتری زمینه‌ساز فضای اجتماعی جدید شد. فضای بدون مرز که روابط اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهند. بدین‌سان فن‌آوری‌های نوین اطلاعات، اقصی نقاط عالم را در شبکه‌های جهانی به یکدیگر پیوند داده است و ارتباطات کامپیوتری، مجموعه گسترده‌ای از اجتماعات مجازی را به‌وجود آورده است (دوران، ۱۳۸۱). بودن در فضای مجازی اینترنت به کاربران فرصت‌های بی‌شماری می‌دهد و به هر اندازه که این فرصت‌ها و خشنودی‌های ناشی از استفاده از اینترنت افزایش یابد، کاربران بیشتر به سمت این پدیده‌ی نوین سوق خواهند یافت.

با توجه به این مهم که سرمایه و هزینه‌ی عظیمی در جهت اصلاح فرهنگ و بهبود آن، در شرایط کج رفتن باید متحمل شود، پرورش سالم، قوی و توانمند از نظر فرهنگی امری مهم است. با دسترسی گسترده و روز افزون افراد به اینترنت، شاهد نوع جدیدی از اعتیاد، با عنوان "اعتیاد اینترنتی" هستیم که مسئله‌ی خاص عصر اطلاعات است، مانند همه‌ی انواع دیگر اعتیاد، اعتیاد به اینترنت نیز با علائمی همچون اضطراب، افسردگی، کج‌خلقی، بی‌قراری، تفکرهای وسواسی و یا خیال‌بافی راجع به اینترنت همراه است. علاوه بر این، در عین حال که روابط این افراد (به ویژه، کودکان و نوجوانان) در جهان مجازی افزایش می‌یابد، از دامن‌های

روابط آنان در جهان واقعی کاسته می‌شود و احتمال لطمه دیدن عملکرد آموزش نیز وجود دارد (سامسون و کین، ۲۰۰۵).

بیان مسأله

امنیت ملی عبارت است از تصویری تجسمی از وضعیتی آرمانی در یک کشور که در آن وضعیت مردم بتوانند بدون وقفه یا اختلال همه فعالیت‌های مجاز خود را انجام دهند و ارتباطات مشروع با دیگران را به منظور تبادل کالا و خدمات برقرار سازند. این وضعیت معیاری برای سنجش وضعیت امنیتی موجود در جامعه است.

برای اینکه بتوانیم درک درستی از وضعیت آینده‌ی امنیت ملی داشته باشیم، لازم است ماهیت فضای مجازی و محیط امنیتی و راهبردی مرتبط بر آن را بهتر بشناسیم. در این فضا، سرعت اطلاعاتی که ممکن است منتقل، کنترل و تفسیر شود، به گونه‌ی چشمگیری افزایش می‌یابد؛ همچنین گردش اطلاعات را در درون، بیرون و بین سازمان‌ها و دیگر بازیگران ملی و فراملی افزایش می‌دهد. ظرفیت انتقال اطلاعات نیز به گونه‌ی چشمگیری فزونی می‌یابد. فناوری عصر اطلاعات، انعطاف‌پذیری گردش اطلاعات را افزایش خواهد داد و بازیگران می‌توانند به سراغ منابع گوناگون اطلاعات بروند و اطلاعات مورد نیاز خویشی را تأمین کنند. فناوری اطلاعات به دلیل ارزانی و دسترس‌پذیری، توانمندی شایان توجهی برای فقیرترین کشورها و بازیگران منطقه‌ای و جهانی فراهم می‌کند که ممکن است برای به چالش کشیدن و تهدید دیگران استفاده شود.

اعتیاد اینترنتی یا سوءکاربری رایانه‌ای^۱ به گستره وسیعی از مشکلات رفتاری و کنترل‌انگیزه استفاده از اینترنت اشاره دارد که به عنوان یک رفتار وسواسی یا آرزوی برقراری پیوند، یا شاید حتی نمودی از انتقال و بازتاب روابط، و یا برطرف شدن نیاز قلمداد می‌شود.

در عصر اطلاعات، افزون بر دولت‌ها، شرکت‌های چندملیتی، سازمان‌های غیردولتی، گروه‌های جنایی تروریست‌ها حتی افراد ممکن است به جنگ اطلاعاتی و تخریبی اقدام کنند. فناوری اطلاعات، توانایی بازیگران را در زمینه فرماندهی، کنترل و برقراری ارتباط با نیروهای

تحت امر خویش افزایش می‌دهد؛ همین‌طور به جمع‌آوری اطلاعات دقیق درباره‌ی اهداف، توانمندی‌ها و عملکردهای دشمنان بالقوه و بالفعل کمک می‌کند. از نظر داخلی، فناوری اطلاعات در ایجاد توانمندی‌های دفاعی، اقتصادی و سیاسی به دولت‌ها کمک می‌کند. دولت‌ها سعی می‌کنند دسترسی آزاد به اطلاعات را کنترل کنند. این کشورها بر گردش اطلاعات کنترل دارند، اما زبان اقتصادی و اجتماعی دیگری را مانند باقی‌ماندن در سطح پایین توسعه‌یافتگی متحمل می‌شوند (آلبرتی، ۱۹۹۹). توانایی کشورهای فقیر برای آغاز جنگ علیه کشورهای قوی، ویژگی عصر اطلاعات است که هرچند برخی تحلیل‌گران نظامی به آن اشاره کرده‌اند. به طور گسترده درباره‌ی آن بحث نشده است (کیمبرلی و راجرز، ۱۹۹۸). اینترنت به سرعت وارد محفل‌های دانشگاهی، مؤسسه‌های تجاری و اقتصادی و جوامع سطح جهانی شده است. اهمیت این دگرگونی در تاریخ بشری بی‌سابقه است؛ از هم اکنون می‌توان تأثیر ژرف آن را بر همه‌ی جنبه‌های تمدن دید و این تغییرات ادامه دارد. یکی از زمینه‌هایی که دستخوش دگرگونی اساسی شده است. جمع‌آوری و استفاده از اطلاعات است. قابلیت و خصوصیت منحصر به فرد اینترنت به گونه‌ای است که خلافکاران، تروریست‌ها و به‌ویژه دستگاه‌های اطلاعاتی کشورهای بزرگ، شبکه‌ی جهانی اینترنت برای مقاصد مختلف بهره می‌گیرند. این بازیگران سازمانی عده‌ی زیادی افراد به مثابه‌ی دلالتان اطلاعات از اینترنت برای ارتکاب جرم جاسوسی به شیوه‌ی جدید، یعنی جاسوسی از راه شبکه‌های رایانه‌ای استفاده می‌کنند (یاسمی‌نژاد، ۱۳۹۰).

بنابراین محیط امنیتی و راهبردی نو، پیچیده‌تر از محیط امنیتی کنونی خواهد بود؛ به‌طوری که این فناوری‌ها در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، نظامی، اجتماعی، فرهنگی و ارزشی نمود پیدا خواهد کرد. در این شرایط، کشورهایی که خود را با دگرگونی‌ها سازگار کنند و از دگرگونی‌ها آگاه باشند، پیشرفت خواهند کرد؛ اما کشوری که این گونه رفتار نکند، مجبور است به این وضعیت کنونی تن در دهد و در نتیجه، قدرت انتخاب و اثرگذاری خود را از دست می‌دهد. به این ترتیب، لازم است برنامه‌ریزان و راهبرپردازان امنیت ملی، حتی در شرایط عدم درک کامل از محیط امنیتی و راهبردی نوظهور، راهبردها و راهکارهای تامین امنیت در فضای مجازی را تدوین و تبیین کنند.

آسیب‌پذیری امنیت ملی عبارت است از وضعیتی که بستر و زمینه مناسب برای پیدایش تهدید محسوب می‌شود. آسیب‌پذیری معادل وضعیتی است که در آن فضای لازم و کافی جهت تدارک و ظهور آسیب‌پذید آمده است. تهدید امنیت ملی نیز عبارت است از وضعیتی که مقدمات آسیب وجود دارد و لذا از آسیب‌پذیری شدید متبلور می‌شود. تهدید امنیت ملی از بستر آسیب‌پذیری امنیت ملی بوجود می‌آید و مرحله‌ای بینابینی و واسط بین مرحله قبلی خود یعنی مرحله آسیب‌پذیری امنیت ملی و مرحله بعدی خود یعنی مرحله آسیب امنیت ملی می‌باشد.

بنابراین هدف ما در این پژوهش، بررسی تاثیرات اعتیادهای دیجیتال در فضای مجازی با تمرکز بر رو نوجوانان و جوانان و تاثیر آن بر روی تغییرات فرهنگی، تهدیدات این تغییرات بر امنیت ملی و ارائه راهکارهای جهت خنثی سازی این تهدیدات است.

اهمیت و ضرورت تحقیق

امروزه فضای مجازی به بخش تفکیک‌ناپذیری از زندگی انسان‌ها تبدیل شده و با سرعت شتابان، تمامی‌شئون و عرصه‌های زیست بشر را تحت تأثیر قرار داده‌است. از این‌رو، ماهیت‌شناسی این فضا و تشخیص شرایط و الزام‌های تبدیل شدن به بازیگری توانمند در این عرصه، نخستین گام است و هرگونه بی‌توجهی و غفلت نسبت به این پدیده، صدمه‌ها و آسیب‌های خطرناکی را متوجه جامعه خواهد نمود.

با توجه به مطالب ذکر شده از آن جایی که اعتیاد به اینترنت می‌تواند اثری مخرب بر سلامت روانی و فرهنگ اجتماعی نوجوانان و جوانان داشته باشد، باید به دنبال شناخت کامل این پدیده و روش‌ها و عوامل تاثیرگذار بر مهار آن بود. اغلب نوجوانان در جامعه ما همراه با خانواده‌هایشان زندگی می‌کنند و والدین نقش موثری در تربیت فرزندان‌شان ایفا می‌کنند. با استناد به این امر «بررسی تاثیرات اعتیادهای دیجیتال در فضای مجازی بر امنیت ملی در حوزه فرهنگی و ارائه راهکارهای جهت خنثی‌سازی این تهدید» امری ضروری و حیاتی می‌باشد.

فرضیه تحقیق شامل موارد زیر است:

- فضای مجازی دارای تأثیرهای مثبت و منفی بر امنیت ملی است و تاکنون بیشتر بر تأثیرهای منفی توجه شده است.
- اعتیادهای دیجیتال باعث به خطر افتادن ابعاد مختلف امنیت ملی و اجتماعی می شود.
- به کارگیری راهبردهای فعال، تأثیر بیشتری بر افزایش امنیت ملی کشور دارد.
- جمهوری اسلامی ایران نقش مهمی در کنترل امنیت ملی از بعد فضای مجازی ایفا می کند.

پیشینه تحقیق

در حوزه فناوری اطلاعات و امنیت ملی، به طور معمول سه دسته پژوهش‌های نظری انجام گرفته که عبارت است از:

۱. نظریه‌ها و پژوهش‌های عمومی درباره جامعه‌ی اطلاعاتی؛
۲. پژوهش‌های مختص عملیات نظامی و امنیت سایبر؛
۳. مطالعات امنیتی.

جعفری و فاتحی‌زاده (۱۳۹۱)، پژوهشی با عنوان «بررسی رابطه بین اعتیاد به اینترنت با افسردگی، اضطراب، فشار روانی و هراس اجتماعی در دانشجویان دانشگاه اصفهان» انجام داده‌اند که بر اساس نتایج پژوهش این محققان، تحلیل رگرسیون حاکی از آن است که بین اعتیاد به اینترنت و مجموعه این متغیرهای بالینی رابطه مثبت وجود دارد و این متغیرهای بالینی می‌توانند درصد اعتیاد به اینترنت را پیش‌بینی کنند. بیدی و همکاران (۱۳۹۱)، در پژوهشی با عنوان «تحلیل ساختاری ارتباط بین اعتیاد به اینترنت با افسردگی، سازگاری اجتماعی و عزت نفس» نشان دادند که افسردگی، سازگاری اجتماعی و عزت نفس به طور معنی‌داری اعتیاد به اینترنت را پیش‌بینی می‌کنند.

خانجانی و همکاران (۱۳۹۰) نتایج تحقیقی را گزارش کردند که میزان شیوع اختلال اعتیاد به اینترنت را در میان بازدیدکنندگان از وب سایت درمانگاه‌های مجازی سلامت روان بررسی می‌کرد. در این درمانگاه، ۱۰۰ نفر از کارشناسان معرب سئوالات بازدیدکنندگان وب سایت در مورد سایت، پرسش‌نامه‌ی اعتیاد به اینترنت یانگ را تکمیل کردند که حاوی ۸ سئوال بود.

بر اساس نتایج حاصل از این بررسی از میان ۲۵۱ نفر بازدید کننده، ۳۸ نفر (۱۵٪) به اینترنت اعتیاد داشتند که از نظر جنس، تحصیلات، وضعیت تاهل، شغل، یا خطرات اعتیاد به اینترنت با ۲۱۳ پاسخ‌گوی غیرمعتاد به اینترنت تفاوتی نداشتند. با این حال، میزان اعتیاد به مواد مخدر در میان آن‌ها بطور قابل توجهی بیش‌تر از پاسخ‌گویان غیر معتاد به اینترنت بود.

اورنگ (۱۳۸۳) در پژوهشی علل وابستگی چت‌کردن در جوانان استان تهران را مورد بررسی قرار داد و نتایج ذیل را به‌دست آورد: بین وابستگی روانی به چت‌کردن در اینترنت و مرکز کنترل و ویژگی‌های شخصیتی از جمله انعطاف‌پذیری و توافق و با وجدان بودن رابطه وجود دارد. بین وابستگی روانی به چت‌کردن در اینترنت و هویت زودرس رابطه وجود ندارد. بین وابستگی روانی به چت‌کردن در اینترنت و اضطراب کامپیوتر رابطه منفی وجود دارد. بین وابستگی روانی به چت‌کردن در اینترنت و خودپنداره پایین رابطه مثبت وجود دارد. چت بر سلامت افراد وابسته به آن تأثیر دارد و باعث بروز مشکلات شخصیتی و بیماری‌های زیادی می‌شود.

تحقیق قاسم‌زاده و همکاران درباره میزان شیوع اعتیاد به اینترنت در ایران، از محدود تحقیقات موجود در این زمینه است. بر اساس این تحقیق، که نمونه آن ۱۹۶۸ دانش‌آموز دختر و پسر دبیرستانی را در منطقه ۵ آموزش و پرورش تهران شامل می‌شد، ۳/۸٪ کاربران به اینترنت معتاد بودند (قاسم‌زاده و همکاران، ۱۳۸۶).

درگاهی و رضوی (۱۳۸۶) مقاله‌ای با عنوان «اعتیاد به اینترنت و عوامل موثر بر آن در ساکنان منطقه ۲ غرب تهران» منتشر کردند. در این مطالعه که به روش مقطعی بر روی ۷۳۲ نفر از کاربران اینترنت در سنین ۱۵-۳۹ سال انجام شد، شرکت‌کنندگان به سئوالات سه پرسشنامه یانگ، شاخص نوع مایرز-بریگز (MBTI) و مقیاس احساس بیگانگی با خود (DAS) پاسخ دادند. پس از تحلیل داده‌ها به روش تحلیل همبستگی، نتایج به قرار ذیل به‌دست آمد: ۳۰٪ کاربران به اینترنت اعتیاد داشتند و همه آن‌ها درجات مختلفی از رفتارهای روانی-اجتماعی مانند احساس بیگانگی با خود، احساس ضعف و ناتوانی در انجام امور، رفتار ناهنجار اجتماعی، اجتماع‌گریزی، درون‌گرایی و رفتار احساسی را از خود نشان دادند. همچنین تمایل

نوجوانان به اینترنت بسیار شدیدتر از سایر گروه‌های سنی بود. اعتیاد به اینترنت در گروه سنی ۱۹-۱۵ سال در مقایسه با سایر گروه‌های سنی بیشتر و چندین برابر بود. بین اعتیاد به اینترنت در کاربران، با احساس بیگانگی از خود و ابعاد آن و همچنین با ویژگی‌های شخصیتی درون‌گرا و دارای رفتار احساس ارتباط واضحی دیده می‌شد. در کاربران معتاد که اعتیاد آن‌ها شدید بود بهره‌جویی از گفتگوی اینترنتی سه برابر بهره‌جویی از فیلم، موسیقی، بازی بیشتر می‌شد.

حمیدرضا مهرعلی در سال ۱۳۸۵ در پژوهشی به بررسی ویژگی‌های ارتباطات، به ویژه ارتباطات جمعی و گروهی و رسانه‌های جمعی در جامعه اطلاعاتی و نیز بررسی برخی از ابعاد امنیت ملی که متأثر از شرایط ورود به جامعه اطلاعاتی و توسعه ارتباطات و رسانه‌های جدید است، نسبت به تشریح نقش و چگونگی تأثیر ارتباطات جدید بر توسعه امنیت ملی پرداخت.

ادبیات موضوع

اینترنت چنان گسترده است که یک دولت واحد نمی‌تواند آن را به راحتی کنترل کند. اینترنت از راه ایجاد منطقه‌ای اقتصادی جهانی یکپارچه، اقتدار و حاکمیت کشورهای مستقل را با مشکل روبه‌رو می‌کند. در جهان امروز، ارتباطات و تبادل اطلاعات ممکن است برتری سیاسی، اقتصادی یا نظامی را به ارمغان آورد و برعکس، فقدان آن ممکن است نقایصی و مشکلاتی را ایجاد کند. قدرت نظامی کشورها تا حدود زیادی تحت تأثیر قدرت اقتصادی آنهاست. امکان دسترسی به اطلاعات، خطرهای جدیدی را برای نهادهای تجاری و دولتی به وجود آورده؛ به این ترتیب موضوع‌های امنیتی جدید یا بی‌سابقه‌ای ظهور پیدا کرده‌است.

در نظر همه‌ی بازیگران ملی در نظام بین‌الملل، امنیت ملی واقعیتی کلیدی و شاید حتی نخستین علت وجودی و مهمترین هدف نهایی آنها باشد. امنیت ملی، مفهوم سیال و شناوری دارد؛ اما ارزیابی عملکرد هر حکومت، دیدگاهش درباره‌ی امنیت ملی را مشخص می‌کند.

استقرار امنیت ملی به منظور دستیابی به چهار هدف صورت می‌گیرد. ۱. برقراری امنیت و حفاظت از شهروندان و دولت در مقابل حمله‌های فیزیکی ناشی از منابع خارجی؛ ۲. ایجاد رونق اقتصادی و تأمین رفاه برای شهروندان؛ ۳. حفظ اموال و ارزش‌های حاکم بر جامعه؛ ۴.

بهبود هنجارها، سنت‌ها و روش‌های متداول زندگی و حفظ آنها. ثروت، جغرافیا، نیروی نظامی، زیرساخت‌های حمل و نقل، نظام‌های ائتلاف و اتحاد، توانمندی‌های صنعتی و سطوح تعلیم و تربیت از مهمترین عناصر محسوس، عینی و قابل اندازه‌گیری برای دستیابی به اهداف ملی دولت‌هاست. راهبرد ملی، توانمندی‌های سازمانی، دانش علمی و فنی، اصول و ارزش‌های حاکم بر جامعه، توان رهبری و اراده و روحیه ملی از جمله عوامل نامحسوس و ذهنی، از دیگر عواملی است که اندازه‌گیری آنها دشوار است (آلبرتی، ۱۹۹۹). با ورود به عصر اطلاعات، اهمیت عناصر نامحسوس و ذهنی قدرت، همانند دانش، نسبت به عوامل محسوس و سنتی قدرت به‌طور چشمگیری رو به افزایش است. هر نوع امنیتی نسبی است. امنیت بیش از آنکه واقعی بیرونی باشد، ماهیتی ذهنی و گفتمانی دارد. مفهوم امنیت، تنها در رابطه همنشینی یا جانشینی با مفهوم‌های دیگری همچون قدرت، منافع، اهداف، مصالح، تهدیدها و ... که همگی مفهوم‌های مبهم و سیالی‌اند، مصداق یا مصداق‌های خود را می‌یابد (تاجیک، ۱۳۸۱). افزون بر مشکل مفهومی، در شرایط کنونی، نخبگان تصمیم‌ساز در وضعیتی متناقض و چند لایه و در محیطی بدیع، مفهومی و پیچیده نظری و عملی قرار گرفته‌اند. در حالی که می‌خواهیم تهدیدهای امنیتی خود را در دنیایی واقعی جستجو کنیم، متغیرهای جدید از سویی دیگر، دست اندرکار معماری دنیایی مجازی شده‌اند. هر پدیده امنیتی با تهدیدها و فرصت‌هایی قرین بوده، پیچیده و چندچهره است و نمی‌توان برای آن هویتی شفاف ترسیم کرد و به نتیجه و پیامد مشخصی و معینی امید داشت. در رویکرد و تعریفی عملیاتی، نمی‌توان بدون اشاره صریح یا ضمنی به انگاره تهدید، امنیت را تعریف کرد (آزر، ۱۳۷۹). با اینکه ماهیت پیچیده امنیت اجازه پیشنهاد و تعریف پذیرفته شده عمومی و قابل اجماع را در این عرصه نمی‌دهد، به تعبیر یوزان تلاش برای روشن کردن اهداف سیاست امنیتی ایجاب می‌کند که تعریفی از مفهوم امنیت به دست دهیم: «امنیت ملی در بعد عینی، فقدان تهدیدات نسبت به ارزش‌ها، منافع و اهداف و در جهت ذهنی، فقدان ترس از اینکه این بنیان‌های ملی (ارزش‌ها، منافع و اهداف) مورد هجوم (فیزیکی و غیرفیزیکی) واقع بشوند را مورد سنجش قرار می‌دهد» (تاجیک، ۱۳۸۱).

از جمله تهدیدهای امنیتی که ممکن است اینترنت در آنها تأثیر برای داشته باشد، می‌توان به محورهای زیر اشاره کرد:

- اقدام‌های مخل امنیت و برانداز گروه‌های مسلح و غیرمسلح:
گسترش نابسامانی‌های اجتماعی از قبیل مواد مخدر، فساد اخلاقی، جرایم اجتماعی
- شکاف بین اقلیت‌های قومی، مذهبی و زبانی با نظام و افزایش گرایش‌های تجزیه‌طلبانه
قومی (تاجیک، ۱۳۸۱):

- اقدام‌های تروریستی، خرابکاری و هکتیویسم؛
- آماده‌سازی افکار عمومی جهان علیه جمهوری اسلامی ایران در زمینه پرونده هسته‌ای و
تحریم‌ها علیه ایران؛
- اقدام سرویس‌های اطلاعاتی بیگانه به عملیات جاسوسی اینترنتی علیه جمهوری اسلامی
ایران

بنابراین، در عصر اطلاعات موضوع‌ها و مسئله‌های متنوع‌تری نسبت به گذشته مسائل
امنیت ملی تلقی می‌شود. در این عصر، گردش آزاد اطلاعات در سراسر جهان که از راه
اینترنت صورت می‌گیرد، موضوع امنیت اطلاعات را تا سطح مسائل امنیت ملی بالا می‌برد و
در نتیجه، تعریف امنیت ملی بسط و گسترش می‌یابد.

فضای مجازی و سایبری پدیده‌ای است که نمی‌شود از آن دوری جست. با توجه به نبود
سازوکار جدی در داخل، باید این خطر را با مطالعه هوشمند و تبدیل آن به ابزاری جهت ارتقا
و حفظ امنیت ملی کشور استفاده کرد.

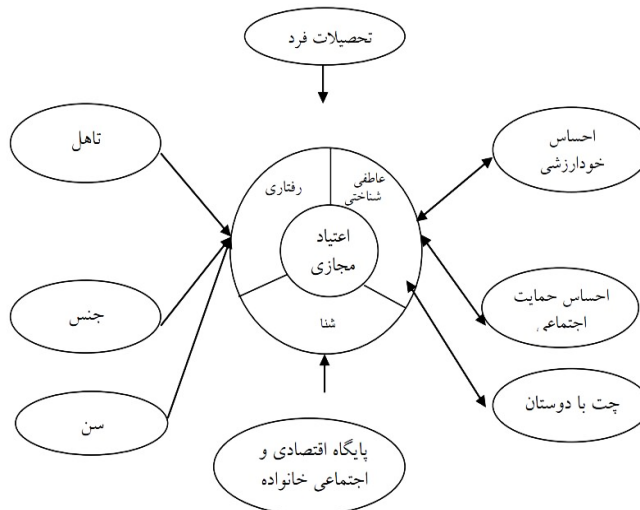
روش‌شناسی

تحقیق حاضر با روش توصیفی - تحلیلی بر پایه مطالعه کتابخانه‌ای (فیش‌برداری) و
پیمایش (پرسشنامه) بوده است. پرسشنامه طراحی شده در ابتدا به بررسی میزان اعتیاد به
اینترنت کاربران می‌پردازد سپس تأثیرات آن بر امنیت ملی و همچنین راه‌کارهای مقابله با آن را
بررسی می‌کند.

در این پژوهش دو متغیر اعتیاد به اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی و تأثیرات آنها بر امنیت ملی مطالعه شده‌است. با توجه به این تأثیرات و با استفاده از ادبیات تحقیق و مصاحبه با پنج تن از خبرگان حوزه، شش بُعد برای تبیین این تأثیرات و راهکارهای فرهنگی موجود برای مقابله با مضرات آن پیشنهاد شده است. این موارد در تنظیم پرسشنامه مدنظر قرار گرفته شده و نتایج آن مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

حوزه‌های جوانان، خانواده، بسیج، شبکه اجتماعی شاد، دانشگاه، شورای عالی فضای مجازی - جامعه آماری انتخابی، شامل دانشجویان دانشگاه تهران به تعداد ۱۹۲ نفر بوده است. انتخاب جامعه آماری بصورت تصادفی در دانشکده‌های علوم انسانی، فنی و مهندسی، علوم پایه و همچنین دانشکده پزشکی بوده است. قابل ذکر است که تعداد ۲۰۰ پرسشنامه توزیع شد که ۱۹۲ پرسشنامه قابل ارزیابی بوده است. اعضا جامعه آقایان و خانم‌هایی با سطح تحصیلات و سنین مختلف بوده است.

در شکل شماره ۱ روابط متغیرهای مستقل با اعتیاد مجازی در قالب یک نمودار نشان داده شده است. در پرسشنامه تدوین شده تمامی این مؤلفه‌ها مورد سنجش و ارزیابی قرار می‌گیرند.

شکل شماره ۱. روابط متغیرهای مستقل با اعتیاد مجازی

پرسشنامه اعتیاد به اینترنت یا نگ یک پرسشنامه استاندارد است و روایی و پایایی آن در مطالعات قبلی با آلفای کرونباخ ۰/۹ گزارش شده است. نسخه فارسی این مقیاس در ایران نیز مورد استفاده قرار گرفته و راستی آزمایی پایایی آن را با آلفای کرونباخ ۰/۸۱ و قاسم‌زاده با آلفای کرونباخ ۰/۸۸ تایید کرده‌اند (به نقل از بحری و همکاران).

در جدول شماره یک میزان فراوانی پاسخگویان بر حسب جنسیت و سن ارایه شده است. فراوانی درصد پسران پاسخ‌دهنده ۶۰/۴ و دختران ۳۹/۶ درصد و همچنین فراوانی درصد گروه‌های سنی ۱۸-۲۲، ۳۱/۸ و ۲۷-۲۳ سال ۴۴/۸ و ۲۸-۳۲ سال ۱۳/۵ و بالاتر از ۳۲ سال ۹/۹ درصد بوده است.

جدول شماره ۱. توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب جنسیت و سن

مؤلفه مورد بررسی	فراوانی	درصد
پسر	۱۱۶	۶۰/۴
دختر	۷۶	۳۹/۶
بین ۱۸ تا ۲۲ سال	۶۱	۳۱/۸
بین ۲۳ تا ۲۷ سال	۸۶	۴۴/۸
بین ۲۸ تا ۳۲ سال	۲۶	۱۳/۵
بالاتر از ۳۲ سال	۱۹	۹/۹

همچنین جدول شماره ۲ نشان‌دهنده این جامعه بر اساس دانشکده محل تحصیل دانشجویان است. دلیل انتخاب جامعه آماری از رشته‌های تحصیلی مختلف، مدنظر قرار دادن انواع عقاید در نتایج بوده است.

جدول شماره ۲. توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب رشته تحصیلی

جنسیت	فراوانی	درصد
دانشکده علوم انسانی	۵۴	۲۸/۲
دانشکده فنی و مهندسی	۵۹	۳۰/۷
دانشکده علوم پایه	۴۶	۲۴
دانشکده پزشکی	۳۳	۱۷/۱

تست اعتیاد به اینترنت یکی از معتبرترین تست‌های مربوط به سنجش اعتیاد اینترنتی است که توسط دکتر کیمبرلی یانگ ابداع شده است. این پرسشنامه دارای ۲۰ سؤال بوده و هدف آن سنجش میزان اعتیاد به اینترنت در افراد مختلف می‌باشد. طیف پاسخ‌دهی آن به صورت لیکرت بوده و دارای پنج درجه می‌باشد. نحوه امتیازدهی به این پنج گزینه در جدول زیر ارائه شده است.

جدول شماره ۳. شیوه امتیازدهی پرسشنامه یانگ

بندرت	گاهی اوقات	اغلب	بیشتر اوقات	همیشه
۱	۲	۳	۴	۵

بنابراین برای به دست آوردن امتیاز کلی پرسشنامه حاصل جمع امتیازات داده شده توسط پاسخ‌دهنده به تک تک سؤالات پرسشنامه را با هم جمع می‌شود. نمره به دست آمده نمره کلی پرسشنامه بوده و دامنه‌ای از ۲۰ تا ۱۰۰ را خواهد داشت. بدیهی است که هر چه این نمره بالاتر باشد، بیانگر اعتیاد بالاتر فرد به اینترنت خواهد بود و بر عکس. در جدول شماره ۴ حالت‌هایی از میزان اعتیاد پاسخ‌دهنده به اینترنت عنوان شده است.

جدول شماره ۴. نحوه ارزیابی نتایج پرسشنامه اعتیاد به اینترنت یانگ

محدوده نمرات	نتیجه
جمع نمرات بین ۲۰ تا ۴۹	عدم اعتیاد به اینترنت
جمع نمرات بین ۵۰ تا ۷۹	در معرض اعتیاد به اینترنت
جمع نمرات بین ۸۰ تا ۱۰۰	اعتیاد به اینترنت

یافته‌ها

جدول شماره ۵ نشان‌دهنده فراوانی و درصد آزمودنی‌ها به تفکیک میزان استفاده دانشجویان و اساتید دانشگاه از شبکه‌های اجتماعی است. این نتایج در پنج طیف (بندرت، گاهی اوقات، اغلب، بیشتر اوقات و همیشه) طبقه‌بندی شده است. همانطور که مشاهده می‌شود اغلب دانشجویان از کاربران شبکه‌های اجتماعی هستند که این موضوع لزوم توجه به دانشگاه به عنوان محیط سوق‌دهنده عقاید و روابط دانشجویان را بیش از پیش مشخص می‌کند.

جدول شماره ۵. فراوانی و درصد آزمودنی‌ها به تفکیکی میزان استفاده دانشجویان از شبکه‌های اجتماعی

میزان استفاده	فراوانی	درصد
بندرت	۳۰	۱۵/۶
گاهی اوقات	۲۹	۱۵/۱
اغلب	۶۹	۳۶
بیشتر اوقات	۲۸	۱۴/۶
همیشه	۳۶	۱۸/۷

به‌منظور بررسی ارتباط بین استفاده از شبکه‌های اجتماعی بر اعتیاد به اینترنت از ضریب همبستگی پیرسون^۱ استفاده شده است. همانطور که در جدول شماره ۶ می‌بینیم، همبستگی مثبت و معنی‌داری بین استفاده از شبکه‌های اجتماعی و اعتیاد به اینترنت وجود دارد.

جدول شماره ۶. رابطه بین استفاده از شبکه‌های اجتماعی و اعتیاد به اینترنت

شاخص آماری	ضریب همبستگی	سطح معناداری P
استفاده از شبکه‌های اجتماعی و اعتیاد به اینترنت	۰/۱۴۷	۰/۰۱

^۱Pearson

تحلیل واریانس و تعیین معنی دار بودن همبستگی چند متغیره رابطه بین شبکه‌های اجتماعی و اعتیاد به اینترنت با متغیرهای سن و جنس و گروه‌های تحصیلی به دست آمده از نتایج پژوهش و بررسی‌های آماری در جدول شماره ۷ نشان داده شده است.

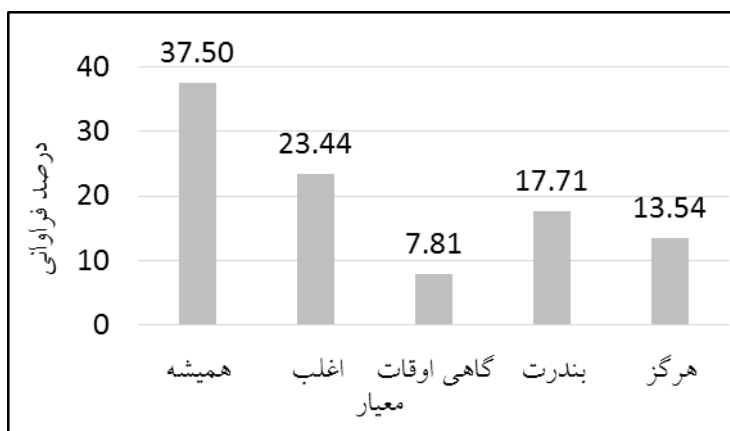
جدول شماره ۷. معنی دار بودن همبستگی چند متغیره رابطه بین شبکه‌های اجتماعی و اعتیاد به اینترنت با متغیرهای مختلف

متغیر	مجموع مجزورات	درجه آزادی	میانگین مجزورات	F	معنی داری
استفاده از شبکه‌های اجتماعی	۱۸۳۶/۶۴	۱	۱۸۳۶/۶۴	۴/۱۷	۰/۰۴۲
سن	۱۶۷۵/۹۲	۵	۳۳۵/۱۸	۰/۷۹۲	۰/۵۷۸
جنس	۲۸۴۵/۶۰	۱	۲۸۴۵/۶۰	۶/۴۰	۰/۰۱۲
گروه تحصیلی	۲۷۹۴/۹۷	۲	۱۳۹۷/۴۸	۳/۱۷	۰/۰۴۳

جدول شماره ۸. مقایسه های زوجی استفاده از شبکه‌های اجتماعی بر اعتیاد به اینترنت در بین گروه‌های تحصیلی

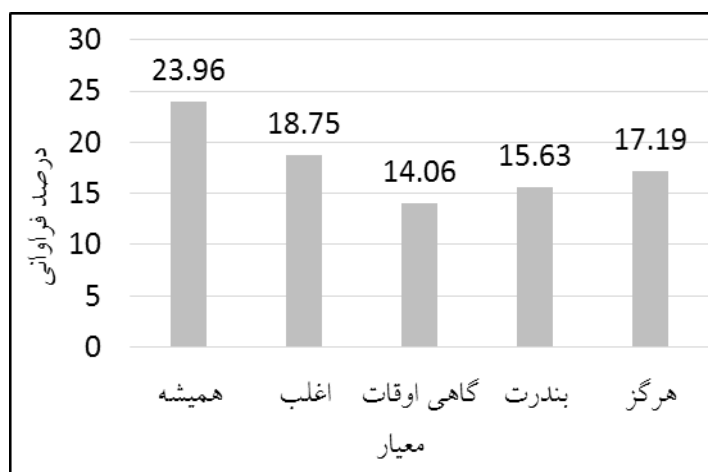
گروه تحصیلی	تفاوت میانگین	انحراف استاندارد	سطح معنی داری
علوم انسانی، علوم پایه، فنی مهندسی	-۹/۱۶۴	۳/۸۳۴	۰/۰۱۵
	-۷/۹۷۸	۳/۹۶۲	۰/۰۴۵
علوم پایه، علوم انسانی، فنی مهندسی	۹/۱۶۴	۳/۸۳۴	۰/۰۱۵
	۱/۱۸۶	۳/۲۷۲	۰/۷۱۷
علوم پایه، فنی مهندسی، علوم انسانی	۷/۹۷۸	۳/۹۶۲	۰/۰۴۵
	-۱/۱۸۶	۳/۲۷۲	۰/۷۱۷

بسیج به عنوان تشکلی که همیشه در تمامی صحنه‌ها نقش مفیدی را ایفا کرده است قطعاً در این زمینه نیز می‌تواند مؤثر واقع شود. بیش از ۶۰ درصد جامعه آماری حضور همیشگی و اغلب بسیج را در فضای مجازی کارساز ارزیابی کرده‌اند.

شکل شماره ۲. بررسی آماری میزان ایفای نقش بسیج در حوزه شبکه‌های اجتماعی مجازی برای تأمین امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

یکی از راهکارهای مهم در حفظ امنیت ملی در مقابل هجوم فرهنگی از طریق اعتیاد به فضای مجازی و اینترنت، حفظ هویت و همبستگی ملی از طریق کنترل فضای مجازی توسط نهادهای مسئول است. نتایج نشان می‌دهد که بیش از ۳۰ درصد افراد کنترل فضای مجازی توسط نهادهای مسئول را مفید ندانسته‌اند.

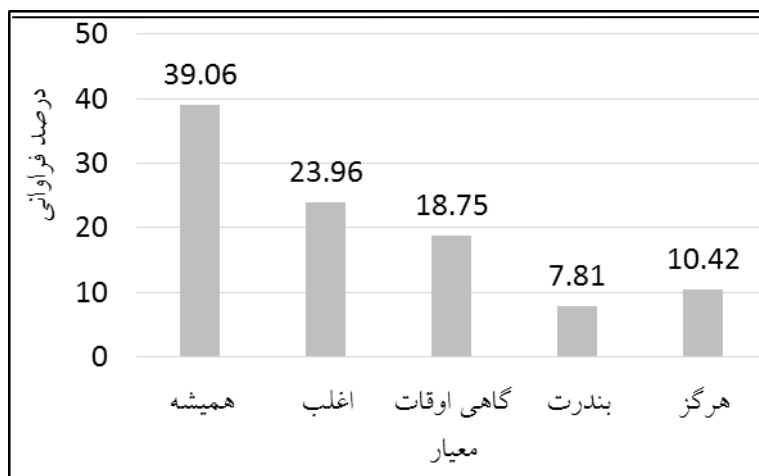

شکل شماره ۳. بررسی آماری تاثیر گذاری کنترل فضای مجازی توسط نهادهای مسئول بر هویت و همبستگی ملی

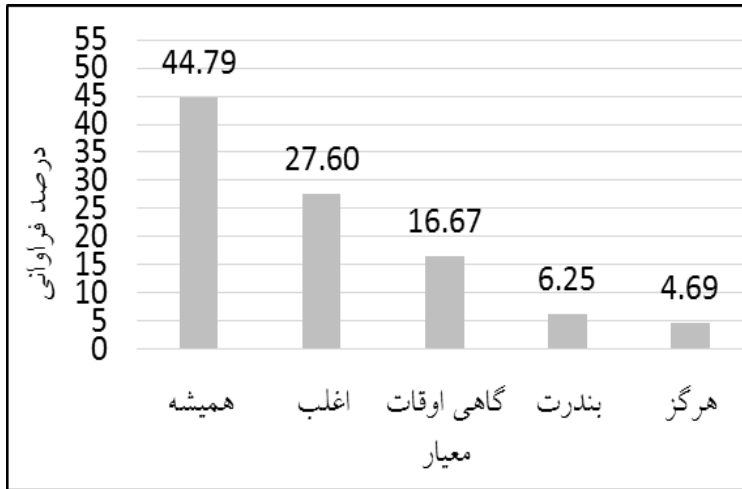
شبکه‌های ضداخلاقی یکی از تهدیدهای جدی به خطر انداختن امنیت ملی است. چراکه این شبکه‌ها با هدف ترویج مسایل ضداخلاقی به ویژه در بین جوانان به دنبال به وجود آوردن ناهنجاری‌های فرهنگی و ملی هستند. بر اساس نتایج به دست آمده افراد زیادی از دانشجویان و اساتید تمایل به مسدود شدن شبکه‌های ضداخلاقی در اینترنت دارند (

شکل شماره ۴). البته بایستی این مسدود شدن و فیلتراسیون با اهداف مشخص و در مسیری درست انجام گیرد. این موضوع نیز در ادامه به تفصیل مورد بحث قرار خواهد گرفت.

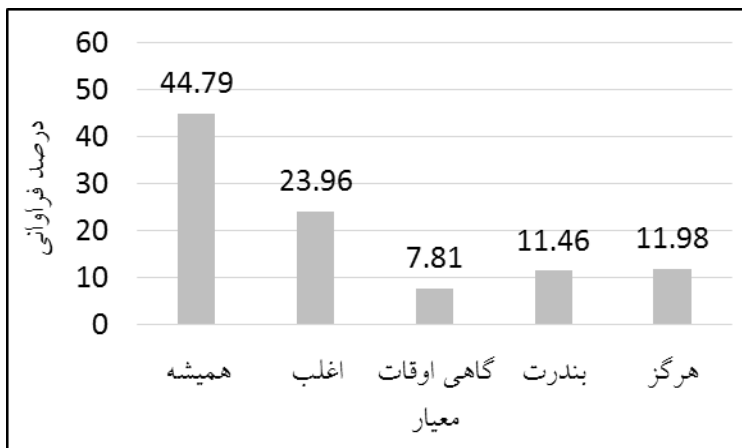
شکل شماره ۴. بررسی آماری تمایل به مسدود شدن شبکه‌های ضداخلاقی در اینترنت

اهمیت احترام به فرهنگ ملی و محلی در شبکه‌های مجازی نیز در شکل شماره ۵ نشان داده شده است. خوشبختانه اکثر افراد فرهنگ ملی و محلی خود را قبول دارند. در میان آمار به دست آمده تنها ۴/۶۹ درصد افراد کاملاً مخالف فرهنگ ایرانی هستند که عدد بسیار پایینی است.

شکل شماره ۵. بررسی آماری اهمیت احترام به فرهنگ ملی و محلی در شبکه‌های مجازی

شکل شماره ۶ میزان ارتباط بین استفاده بیش از اندازه از اینترنت با تهدیدات امنیتی تروریسم سایبری بر امنیت ملی جمهوری اسلامی را نشان می‌دهد. آمار نشان‌دهنده میزان بالای تاثیر تهدیدات امنیتی تروریسم سایبری بر امنیت کشور است. به دلیل این دیدگاه اکثر جامعه این موضوع نیز در ادامه به صورت مفصل مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

شکل شماره ۶. بررسی آماری میزان ارتباط اعتیاد دیجیتالی با تهدیدات امنیتی تروریسم سایبری بر امنیت ملی جمهوری اسلامی

محدودیت‌ها

- از جمله محدودیت‌های پژوهش می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:
- در اغلب اوقات افراد خود را وابسته به اینترنت نمی‌دانند و به تکذیب آن می‌پردازند.
  - معیار و شاخص معینی برای سنجیدن میزان اعتماد به اینترنت در کشور وجود ندارد.
  - آمار دقیقی از افراد وابسته به اینترنت در جمهوری اسلامی ایران وجود ندارد.
  - عدم همکاری بعضی از افراد به منظور به دست آوردن اطلاعات از افرادی که بیشتر اوقات خود را با اینترنت می‌گذرانند.

نتیجه‌گیری

به منظور کارساز بودن مدیریت امنیت ملی در فضای مجازی، باید به شرایط حال و آینده آگاه بود، متغیرهای اثرگذار و محوری در امنیت ملی را آن گونه که هستند، درک و استخراج کرد و در چارچوب نظام ارزشی و قانونی، به ترسیم راهبردها و کشف و معرفی راهکارها پرداخت. بر این اساس، راهکارهای زیر برای تأمین امنیت فضای مجازی توصیه می‌شود:

- به نظر می‌رسد تهدید اصلی کشور از ناحیه اینترنت، فقدان گفتمان امنیتی درباره این پدیده است. متأسفانه نگاه مدیران و دستگاه‌های مربوط در توسعه فناوری اطلاعات بدون در نظر گرفتن الزام‌های امنیت فضای مجازی، سبب ایجاد تبعات منفی داخلی و خارجی زیاد شده است. بنابراین، توسعه فناوری اطلاعات باید همراه با لحاظ کردن الزام‌های امنیت فضای مجازی صورت گیرد.

- همان‌طور که در بخش نتایج مطرح شد، خوشبختانه اکثر افرادی که بیشتر وقت خود را درگیر اینترنت و فضای مجازی هستند، فرهنگ ملی و محلی خود را قبول دارند. در میان آمار به دست کمتر از ۵ درصد افراد کاملاً مخالف فرهنگ ایرانی هستند که عدد بسیار پایینی است.

- فرایند مدیریت امنیت ملی در فضای مجازی و مواجهه با تهدیدهای آن، فرایندی در حال شدن است و نباید آن را پایان یافته تلقی کرد؛ این امر، اصلاح و تکمیل هر ساله نظام جامع امنیت را در فضای مجازی با توجه به شرایط و یافته‌های نو ضروری می‌کند.

- اینترنت از دو جهت با آزادی‌های مدنی و خصوصی در ارتباط است: از یک سو، امکان سوءاستفاده از این ابزار نو برای تروریست‌ها، خرابکاران و دیگر بازیگران فراملی و فرامی وجود دارد و از سوی دیگر، این امکان وجود دارد که برنامه مبارزه با تهدیدها و مدیریت امنیت قضایی مجازی به تهدید آزادی‌های مدتی به بهانه تأمین امنیت منجر شود. تصمیم‌سازی در این حوزه، بسیار دشوار است و لحاظ کردن هر دو جنبه آن در مدیریت امنیت فضای مجازی و تدوین قوانین مربوط به جرایم رایانه‌ای ضروری است.

- برای جمهوری اسلامی ایران، علیرغم کمبودهای مختلف، در صورتی که یک نظام اطلاع‌رسانی بومی با کادری تحصیل‌کرده در رشته‌های مرتبط به امر اطلاع‌رسانی و عملیات روانی که مقید و معتقد به بازشناسی و بازآفرینی ارزش‌های اصیل دینی و اخلاقی باشند، ایجاد گردد آنگاه می‌توان انتظار داشت که جامعه توان غلبه بر بحران آفرینی‌های داخلی و خارج را خواهد داشت و می‌تواند این شر اجتناب‌ناپذیر را به طرف مقابل انتقال داده و بر سلامت امنیت ملی خود اضافه نماید.

- ایجاد شبکه‌های اجتماعی و سایبری موازی که دارای قدرت تحرک و جذابیت بیشتری برای ایرانیان داشته باشد تا حداقل بتوان جلوی فعالیت‌های جاسوسی این شبکه‌ها گرفته شود.

- رهبر معظم انقلاب برای مدیریت این تحولات عمیق در عرصه فضای مجازی اقدام به تأسیس شورای عالی فضای مجازی کردند؛ بر همین اساس می‌بایست شورای عالی فضای مجازی تمام عرصه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی کشور را جهت ورود به عرصه فضای مجازی مدیریت کند و بخش‌های فرهنگی کشور همگام با تحولات فضای مجازی بر اساس آموزه‌های اسلامی حرکت کند تا فضایی سازگار با اسلام و فرهنگ ملی تبیین شود. - استفاده از شبکه ملی اطلاعات به عنوان یک بستر ملی و تحت کنترل، بخش عمده‌ای از مدیریت شبکه ملی اطلاعات مربوط به مدیریت محتوا بر این شبکه است به این معنا که ما

محتوا را در داخل کشور مدیریت کنیم و در نتیجه می‌توانیم به لحاظ فرهنگی و اجتماعی مدیریت داشته باشیم تا از آسیب‌های فضای مجازی مصون ماند.

منابع

- آزر، ادوارد (۱۳۷۹). امنیت ملی در جهان سوم. ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی. تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- اورنگ طیبه (۱۳۸۳). بررسی علل وابستگی روانی به چت کردن در اینترنت در جوانان شهر تهران. پایان‌نامه، دانشگاه الزهرا (س).
- بیدی فاطمه، نامداری پژمان مهدی، امانی احمد، قنبری سیروس، کارشکی حسین. تحلیل ساختاری ارتباط بین اعتیاد به اینترنت با افسردگی، سازگاری اجتماعی و عزت نفس. مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی همدان، دوره نوزدهم، پاییز ۱۳۹۱، ۴۸-۴۱.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۱). مقدمه‌ای بر استراتژی امنیت ملی ج.ا.ا: رهیافت‌ها و راهبردها. ج ۱. تهران: فرهنگ لقمان.
- جعفری، نسیم و فاتحی‌زاده، مریم (۱۳۹۱). بررسی رابطه بین اعتیاد به اینترنت با افسردگی، اضطراب، فشار روانی و هراس اجتماعی در دانشجویان دانشگاه اصفهان. مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی کردستان، دوره هفدهم، زمستان، ۹-۱.
- خانجانی، زینب و اکبری، صدیقه (۱۳۹۰). رابطه ویژگی‌های شخصیتی نوجوانان و اعتیاد آنان به اینترنت. مجله یافته‌های نو در روان‌شناسی (روان‌شناسی اجتماعی)، دوره ششم، شماره نوزدهم، ۱۱۳-۱۲۷.
- درگاهی، حسین و رضوی، سید منصور (۱۳۸۶). اعتیاد به اینترنت و عوامل مؤثر بر آن در ساکنان منطقه ۲ غرب تهران. فصلنامه پایش، شماره سوم، ۲۶۵-۲۷۲.

- دوران، بهزاد (۱۳۸۱). هویت ملی و تعامل در فضای سایبرنتیک. نشریه نامه پژوهش، دوره ۷، شماره ۶، ۵۳-۱۰۹.
- سپهریان، فیروزه و جوکار، لیلا (۱۳۹۱). ارتباط اعتیاد به اینترنت با اضطراب در تیپ‌های شخصیتی نوع A و B. مجله پژوهش‌های علوم شناختی و رفتاری، سال دوم، شماره دوم، ۱۷-۳۰.
- فرشباغ، ساحل (۱۳۸۸). اعتیاد اینترنتی، علل و انگیزه‌ها. تهران: انتشارات مرکز تحقیقات و مطالعات رسانه‌ای همشهری.
- قاسم‌زاده، لیلی؛ شهرآرای، مهرناز و مرادی، علی‌رضا. (۱۳۸۶). بررسی نرخ شیوع اعتیاد به اینترنت در دختران و مقایسه دختران معتاد و غیرمعتاد به اینترنت در متغیرهای تنهایی، عزت نفس و مهارت‌های اجتماعی، دو فصلنامه انجمن روانشناسی ایران، دانشگاه تربیت معلم تهران، دوره دوم، شماره سوم، ۳۲-۴۰.
- مهرعلی، حمیدرضا (۱۳۸۵). توسعه ارتباطات جمعی و امنیت ملی. فصلنامه دانش انتظامی، سال هفتم، شماره اول، صص دانشیار.
- یاسمی‌نژاد عرفان، آزادی اکرام، امویی محمدرضا (۱۳۸۶). فضای مجازی، امنیت اجتماعی، راهبردها و استراتژی‌ها. همایش ملی صنایع فرهنگی نقش آن توسعه پایدار.

Barabási, A. L., & Albert, R. (1999). Emergence of scaling in random networks. *Science*, 286(5439), 509-512.

Samson, J., & Keen, B. Internet Addiction. 2005. Available at URL: <http://www.islamonline.net/English/Science/2005/11/article04.shtml>. [Last accessed on 2009 July 8].

Young, K. S., & Rogers, R. C. (1998). The relationship between depression and Internet addiction. *Cyberpsychology & behavior*, 1(1), ۲۵-۲۸.